

ALEŠ HAMAN
Praha

EPIKA A MYTUS V ČESKE POEZII 80. LET 19. STOLETI

Učebnice a přehledy dějin české literatury se shodují ve zjištění, že česká poezie v osmdesátých letech minulého století jeví výraznou tendenci k tvorbě velkých epických skladeb přesahujících meze konvenční šablony byronovské lyrickoepické poémy, jakou pěstoval ještě Vítězslav Hálek. Svatopluk Čech vytvářel vedle politických alegorií (*Evropa - 1880, Slavie - 1884*) obšírné skladby s náměty historickými (*Václav z Michalovic - 1882, Dagmar - 1885*) i aktuálními (*Lešetínský kovář - 1883*). Julius Zeyer vydal kromě romantického příběhu o věrném přátelství *Amise a Amila* epické skladby *Vyšehrad, Zpěv o pomstě za Igora* parafrázující starobylé báje a epické zpěvy. Jaroslav Vrchlický po baladické *Satanele* (1876) se rozmáchl k obsáhlým epickým vizím (*Hilarion - 1882, Twardowski - 1885*), na námět legendární a faustovský. Legendárními skladbami a bájemi byly inspirovány i jeho skladby z domácího prostředí (*Legenda o svatém Prokopu, Šárka, Kříž Božetěchův otištěné v první knize Mýtů 1879*).

Tu se v samotném názvu sbírky objevilo spojení epického, výpravného způsobu podání a mytické látky. Co znamenala mýtická předloha pro básníka, jenž po vzoru Victora Huga a Leconta de Lisle chtěl české kultuře dát poetické ztvárnění filosofie lidských dějin? Co vůbec způsobilo oživení zájmu o staré báje a legendy u těchto slovesných umělců, kteří usilovali svými díly dodat české poezii reprezentativnosti a postavit ji na roven velkým zjevům umění evropského?

Motivace tohoto zájmu byla několikerá: zaprvé se v kulturně se diferencující české společnosti vytvářela vrstva náročnějšího publika, která si žádala umění luxusnější, dosvědčující materiální i kulturní vzestup národa. Měla to být zároveň protiváha neuspokojivým výsledkům českých snah politických, které zaostávaly za představami především intelektuálů

liberálně demokratického zaměření, kteří byli spojeni především s mladočeským křídlem české politické reprezentace.

To dokumentují jak posměšně (Sládek) či opovržlivě (Zeyer) básnické projevy adresované přímo či skrytě vůdčím politickým osobnostem.¹ Redaktor čelného literárního časopisu „Lumír“ Josef Václav Sládek dokonce otevřeně vyslovil názor, že literatura a umění jsou nuceny reprezentovat českou společnost před světem a nahrazovat chabé výsledky české politiky).²

Tyto okolnosti vedly významné umělce v čele s Janem Nerudou k přesvědčení, že žánrem, který může pomoci překonat pasivitu a nedůraznost v prosazování českých zájmů v rámci rakouskouherské politické scény je právě epika.

Neruda v článku o nové básnické produkci roku 1880 napsal: „Z osobní záliby sahám nejprv k epice. Také se mně vskutku zdá, že epikou snáze než lyrikou přispíváme k tužení, k ocelování českého ducha. Lyrika nám pomáhá odchovávat mladý svět předně ženský, pak také mladý mužský; z lyriky jen oddíl vlastenecký a časový, řekněme krátce politický, působí také přes cit mladý, epika česká působí na celý svět český... Dobré drama, dobrý román, dobrý epos – všeho toho dost na spotřebu obecnstva – a duševní život našeho národa zbudován na skále!”³

Autor článku vyzdvihl především výchovnou, národně uvědomovací funkci výpravného básnictví, tehdy takřka automaticky spojovaného s náměty historickými. Popularizace národní minulosti, především jejích heroických epoch (husitství), byla z hlediska liberálně demokraticky orientovaného intelektuála, jakým byl Neruda jako vůdčí osobnost své generace, aktuálním požadavkem doby trpící důsledky politické pasivity (po předchozím období pasivní opozice, bojkotu parlamentní činnosti českou politickou vyjadřující nesouhlas s opomenutím českých státoprávních požadavků při rekonstrukci říše na sklonku šedesátých let).

Zároveň Neruda reagoval nepřímou i na stále zřejmější diferenciaci společenských i literárních zájmů publika i tvůrců. Byla to doba, kdy se vytvářel rozdíl mezi nároky vzdělanců na straně jedné a širokých vrstev na straně druhé. Tento proces vyvolával u představitelů starší generace

¹ J. V. Sládek: *Pohřební píseň na uvítání českých poslanců 1880*, In: *Sládek-Zeyer, Vzájemná korespondence*, Praha 1957, s. 32-33.

J. Zeyer: *Kořící se Slávii* In: *Ve stínu Orfeje. Julius Zeyer a rodina Kalašových v dopisech*. Praha 1949, s. 18-19.

² J. V. Sládek: *Deset roků literární práce*. „Lumír” II, 1879, s. 9.

³ J. Neruda: *Spisy J. N. sv. 13, Česká literatura III.*, 1966, s. 160; podtrhl A. H.

obavy z porušování duchovní jednoty národa i snahy proklamovat literaturu zasahující všechny vrstvy společnosti. To vysvětluje právě z myšlenky o „celoplošném“, působení epiky. Neruda jako zkušený literát ovšem přitom postřehl také specifický rys literární recepce, širší ohlas výpravných děl než lyriky, jenž vyplývá z evokační povahy literárních textů umožňujících přenést čtenáře do „možných světů“ fiktivních příběhů, ve kterých může imaginárně prožívat jiné životy.

Hlavním důvodem, který vedl k zvýšení zájmu o epiku byl ovšem povahy ideové, ba ideologické. Byla to potřeba vyzdvihnout myšlenku národní totožnosti ztvárněním historických námětů. Cílem bylo posílit vědomí národní hrdosti, národní sebevědomí, jež se mnohým umělcům vlivem politických neúspěchů a vnitřních rozbrojů předchozího desetiletí zdálo upadat.

Po vzepětí národní duchovní a morální energie v souvislosti s obnovou Národního divadla zničeného nešťastným požárem se v polovině osmdesátých let začaly projevovat příznaky krize jednotné národní ideologie: byla vědecky zpochybněna pravost *Rukopisů Královédvorského* a *Zelenohorského*, považovaných za pilíře starobylé národní kultury;⁴ v časopisu mladých intelektuálů seskupených kolem profesora Masaryka se objevil článek jednoho z nich, Huberta Gordona Schauera, nastolující otázku po smyslu svébytné národní kultury).⁵ To spolu s frázovitým zpovrchněním a znehodnocením vlasteneckých hesel vedlo k pocitům ohrožení základů národní existence.

Literární úsilí souznící s dobovou atmosférou a jejími proměnami hledalo výraz v dvojím směru: především to byla snaha nalézt oporu pro přirozené právo národa na sebeurčení v prehistorické, bájně minulosti (přirozené právo bylo strategickým politickým argumentem mladočeských liberálů proti konzervativní staročeské koncepci práva historického založeného na feudální právní kontinuitě).

Tak se čelní představitelé lumírovské generace – Vrchlický a Zeyer – na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let obrátili k legendám a bájím z dávné minulosti. Společným rysem děl obou autorů (Vrchlický: *Šárka*, Zeyer: *Vyšehrad*) je monumentální zobrazení minulosti soupeřící s do té doby ještě nezpochybněnými epickými skladbami domněle starobylých *Rukopisů*.

⁴ Spor o *Rukopis Královédvorský* a *Zelenohorský* (RKZ) vznikl na základě článku Jana Gebauera v časopise „Atheneum“ 1886, redigovaném T. G. Masarykem. Bylo v něm poukázáno na jazykové nesrovnalosti Rukopisů se středověkou češtinou. Článek vyvolal bouřlivou diskusi, v níž kritikové pravosti Rukopisů byli obviňováni z nenárodnosti.

⁵ H. G. Schauer: *Naše dvě otázky*. „Čas“ 1, 1886, s. 1.

V pojetí a ztvárnění bájných zdrojů inspirace se však u obou autorů projevíly zřetelné rozdíly. Vrchlický přistupoval k mýtu o dívčí válce (a nejen k němu, nýbrž i k mýtickým látkám světovým) především jako k poetickému výtvaru uchvacujícímu svou originalitou, organičností a inspirativností. Z těchto vlastností vyplývala i jejich estetická působivost. Vrchlického přitahovala především podnětnost imaginativní nabízející materiál pro bohatou smyslovou představivost. Zeyer naproti tomu projevil mnohem intenzivnější estetický smysl pro oduševnělost mýtické předlohy a pro její organičnost, kterou chtěl nejen zachovat, nýbrž znásobit kombinací různých mýtických kruhů.

To mělo důsledky pro rozdílný stylový charakter děl obou básníků. Vrchlický vytvořil ve své *Šárce* smyslově bohaté sugestivní zpřítomnění mytické události v její jevově monumentalizované podobě (jeho obraznost tíhla spíše k scénickému představení než k fiktivnímu zpřítomnění). Zeyerovo ztvárnění mýtických předloh vykazuje snahu proniknout k duchovní podstatě mýtu, prohloubit symbolicky obraznou představu, zakotvit ji v hlubinných zdrojích poetického vědomí pramenících v důvěrném a těsném spojení člověka s přírodou. Tam, kde Vrchlický kreslil příběhy bájných lidí, usiloval Zeyer postihnout původní jednotu dění lidského a přírodního.

Dokládá to například rozdílné vyústění Vrchlického básně *Šárka* a Zeyerova zpěvu *Ctirad* tvořícího součást básně *Vyšehrad*. Obě díla mají shodný námět (tragická smrt hrdiny zrazeného dívkou z družiny odbojných žen v době tzv. dívčích válek). Vrchlický uzavírá příběh pojatý jako konflikt vášnivých citů dívčíným úmrtím způsobeným žalem nad zradou a smrtí muže, který ji miloval; její ostatky jsou vydány očištnému ohni na hranici. Zeyer končí svůj příběh rovněž smrtí nešťastné zrádkyně, avšak volí obraznost přiléhavější mytické představivosti: dívka, která je zároveň kněžkou Luny, z kamení žalem za měsíční noci (autor tím zároveň vytvořil novodobou repliku etiologického mýtu o původu určitých přírodních útvarů - v pražském okolí existuje skalnaté údolí nazývané Šárka).

Monumentalizační působnost mýtických látek měla ovšem u těchto básníků silnou motivací estetickou. Dá se říci, že tato motivace byla dokonce prvotní a motivace ideová teprve druhotná. Obrat k mýtu vytvářel předpoklady pro povznesení umělecké představivosti do výšin vzdálených banální časové vřavě, nepřátelské estetickému citu. Mýtizace představivosti zároveň vyhovovala parnasistnímu principu vydělujícímu uměleckou tvorbu jako výsostnou sféru lidské činnosti, která otvírá cestu k ideálním hodnotám.

Druhým směrem, kterým se ubíralo umělecké myšlení orientované na epiku, byla snaha po vytvoření hrdinského typu jako příkladu pro sou-

časnost a zároveň i jako polemika s její pragmatickou přizemností. Básníkům lumírovského směru nešlo tolik o národní specifičnost – Zeyerovi (*Karolinská epopeja* – 1896) i Vrchlického (*Bar Kochba* – 1897 aj.) antičtí a středověcí hrdinové ztělesňují obecné lidské kvality lásky, věrnosti, cti a mravní síly vzdorující nástrahám a svodům světa. Byl to opět Zeyer, jenž projevil více smyslu pro nelomenou přímočarost hrdinských typů, kdežto u Vrchlického oslabovaly epickou příběhovost časté úvahové pasáže, v nichž se projevil přetrvávající vliv romantické stylové faktury mísící epiku s reflexí a lyrikou. Tento rys lze sledovat i ve skladbách Svatopluka Čecha, v jehož epických skladbách je dějová osnova často zastíněna bizarními popisy či lyrizujícími vsuvkami (*Václav z Michalovic* – 1882, *Lešetinský kovář* – 1883).

S narůstajícími příznaky národní krize se začala projevovat i snaha konkretizovat humanitní hrdinský typ v básnickém obraze ztělesňujícím národní charakter. I zde zapůsobila mýtická tradice sepětí člověka se zemí na to, že představitelem ideálních národních vlastností se stal rolník. Zde ovšem vyvstal problém, jakou žánrovou podobu pro jeho ztvárnění zvolit. O epické zpodobení se s malým úspěchem pokusil Svatopluk Čech v skladbě *Václav Živsa* (– 1901). Statická, nedějová povaha tohoto typu však autora nutila, aby ho „zintelektualizoval“, aby z něho učinil ilustraci dobových ideových problémů. Tak pronikají do obrazné struktury typu prvky alegorizace (zvláště zřetelné jsou v další skladbě Čechově, *Zpěvník Jana Buriana* – 1894, kde postava sedláka, nešťastně zamilovaného do šlechtické dcery, měla ztělesnit vztah lidových vrstev k šlechtě). Uspěšnější byl v této snaze Čechův generační vrstevník Josef Václav Sládek, který zvolil pro básnické ztvárnění selského předstevitele národní povahy žánr lyrické autostylizace (*Selské písně a české znělky* – 1890).

Uvedené příklady dokládají, jak epické hrdinské monumentalizaci, o jakou usilovala česká poezie osmdesátých let minulého století, odpovídaly poetickými kvalitami především látky mytické. Jakmile se básníci snažili heroický národní typ aktualizovat, vedlo je to nutně k idealizaci a alegorizaci a zároveň – vzhledem k statické povaze zvoleného typu (rolník je tradičně spojován s idylickým světem venkovské přírody) – k lyrické autostylizaci.

Na výseku z dějin české poezie minulého století se ukázalo, jak epický druh básnického projevu je bytostně vázán na mýtické vědomí, to znamená na vědomí dějinného řádu událostí (tak to vyložil ve své velkolepé práci *Čas a vyprávění* Paul Ricoeur⁶ mythos původně znamená

⁶ P. Ricoeur: *Temps et récit* I-III, Paris 1983-5.

zápletku, to jest uspořádání chaosu životního dění do řádu událostí směřujících od začátku ke konci; to je základ vyprávění).

Epici básníci před sto lety si ve vztah k mýtu nekladli otázky, jaké si klade dnešní doba. Pro ně byl mýtus především esteticky působící poetickou hodnotou, podněcující tvořivou představivost k básnickému dotváření monumentálních hrdinských příběhů. Estetizace jejich vztahu k mýtu byla nicméně předzvěstí krize dějinného vědomí, s níž se musí vyrovnávat člověk dvacátého století (i za cenu tvorby mýtů nových).

THE EPIC AND MYTH IN CZECH POETRY OF THE 1880s

(Summary)

The article deals with the function of mythical themes and their narrative representation in Czech poetry in the years 1880-1900. In the poems of Julius Zeyer (*Ctird*, a part of the poetic cycle *Vyšehrad*) and Jaroslav Vrchlický (*Šárka*) different approach of both poets to the mythical themes of Czech history may be perceived. In Zeyer's poem the conception of myth is apparently deeper than in the Vrchlický's one. Zeyer's poem presents the relation of man and nature, Vrchlický shows rather the monumental dramatic scene. In spite of ideological meaning of the national myth (the stories of mythical heroes were presented as examples for contemporary society), the approach of both was prevailing aesthetic; it corresponds to the tendency to monumentality of their art expressing the effort to select it from the banal social presence.